

## فرصت‌های اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

شهرام فرسانی<sup>۱</sup>

حاکم قاسمی<sup>۲</sup>

بهرام نوازنی<sup>۳</sup>

در چند سال گذشته دیدگاه‌های مختلفی در مورد توسعه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران از طریق همگرایی در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی مطرح شده است. برخی معتقد هستند، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به دلیل سابقه ارتباطات فرهنگی و اهمیت ژئوپلیتیک اعضای آن و همچنین ضرورت توسعه اقتصادی کشور از طریق همگرایی اقتصادی منطقه‌ای باید مورد توجه سیاست خارجی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران قرار گیرد. برخی دیگر معتقد می‌باشند، همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی می‌تواند، چالش‌هایی را برای ایران به همراه داشته و زمینه پی‌گیری سیاست‌های توسعه‌گرایی بیشتر روسیه را فراهم آورد و در نتیجه با افزایش نفوذ سیاسی و اقتصادی روسیه در منطقه، ایران هر چه بیشتر گرفتار رقابت ژئوپلیتیک شود. این مقاله تلاش دارد تا فرصت‌های اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را مورد بررسی قرار دهد. پرسش اصلی این است که همگرایی جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی چه فرصت‌های اقتصادی را برای کشورمان ایجاد خواهد کرد؟ و این فرضیه را به آزمون گذاشته است که همگرایی مقدماتی ایران با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی باعث خواهد شد، ضمن کاهش فشار تحریمی غرب، بسترهای لازم برای توسعه اقتصادی و تجارت خارجی ایران و بهره‌مندی از ظرفیت‌های اقتصادی اتحادیه فراهم آید. یافته‌های مقاله حاضر که به روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای، موید فرضیه مقاله است.

**واژگان کلیدی:** ایران، روسیه، اوراسیا، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و همگرایی.

<sup>۱</sup> دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

Email: shahramfarsaei@yahoo.com

<sup>۲</sup> نویسنده مسئول، دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

Email: ghasemi@ikiu.ac.ir

<sup>۳</sup> دانشیار گروه علوم سیاسی دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.

Email: navazeni@soc.ikiu.ac.ir

- این مقاله علمی-پژوهشی و مستخرج از پایان‌نامه دکتری آقای شهرام فرسانی می‌باشد. تاریخ دریافت ۱۷/۱۰/۹۸ و تاریخ

پذیرش: ۲۶/۱۲/۹۸

## مقدمه

بعد از جنگ سرد، گرایش به سوی منطقه گرایی در مناطق گوناگون جهان بیشتر شده است. آسیای مرکزی از مناطق ژئواستراتژیک است که همواره در کانون توجه کشورهای مختلف بوده است. در این منطقه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی<sup>۱</sup> ظرفیت خوب و مناسبی برای ارتقا سطح اقتصادی کشورهای این منطقه دارد که سیاست خارجی ایران می تواند از این ظرفیتها در راستا منافع ملی خود بهره ببرد.

در گذشته برخی بر این نظر بودند که همگرایی با این اتحادیه می تواند، چالش‌هایی را برای ایران به همراه داشته و زمینه فرصت‌طلبی روسیه را فراهم آورد. در نتیجه با افزایش نفوذ سیاسی و اقتصادی روسیه در منطقه، ایران هر چه بیشتر گرفتار قدرت روسیه شود. در مقابل طی سال‌های اخیر، دیدگاهی قوی در میان نخبگان حاکم جمهوری اسلامی ایران شکل گرفته که نظام بین‌الملل، تحولات منطقه‌ای و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران سه موضوع جدا از هم نیستند، بلکه سه لایه متفاوت از یک تحلیل واحد و جامع را تشکیل می‌دهند. لذا یک روش مناسب برای توسعه اقتصادی کشور با توجه به تضادهای موجود بین ایران و غرب، تقویت اتصال منطقه‌ای و همگرایی اقتصادی در حوزه همسایگی است (برزگر، ۱۳۹۷: ۱۸۶). در این راستا، ایجاد آرامش روانی در فضای اقتصادی ایران می‌تواند به زمینه‌سازی توسعه روابط اقتصادی و تسهیل در تجارت خارجی منطقه‌ای منجر شود. ارتقا همکاری‌های منطقه‌ای در حوزه‌های تجاری - اقتصادی و امنیتی به ویژه در جهت توسعه اقتصادی پایدار نیازمند همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای ایران است.

با همین منطبق، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به دلیل سابقه ارتباطات فرهنگی و اهمیت ژئوپلیتیک اعضای آن در چند سال گذشته، مورد توجه سیاست خارجی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران قرار گرفته است. دولت‌های یازدهم و دوازدهم در چارچوب گفتمان ژئوپلیتیک، عمل‌گرایانه و اقتصاد محور، توجه ویژه‌ای را به گسترش روابط اقتصادی با کشورهای عضو این اتحادیه داشته‌اند. این امر زمانی بیشتر نمود می‌یابد که همگرایی اقتصادی در سطح جهانی، منطقه‌ای و زیرمنطقه‌ای یک ابتکار مهم برای دستیابی به توسعه اقتصادی تلقی

---

<sup>۱</sup>. Eurasian Economic Union (EAEU)

می‌شود و تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به عنوان حرکتی برای توسعه و موفقیت بهتر اقتصادی در بین کشورهای منتخب پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی دیده می‌شود.

در همین چارچوب با توجه به اهداف اعلامی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و تأکید روسیه بر ایجاد اوراسیای بزرگ<sup>۱</sup> به عنوان مرکز جدید توسعه اقتصادی از طریق مشارکت و همکاری با سایر کشورها، جمهوری اسلامی ایران، موضوع امضای موافقتنامه تجارت ترجیحی<sup>۲</sup> با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را در چند سال گذشته در دستورکار قرار داد و تهران به کمیسیون اقتصادی اوراسیایی<sup>۳</sup> پیشنهاد ایجاد یک منطقه آزاد تجاری میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را مطرح نمود که از جانب اعضای اتحادیه مورد استقبال قرار گرفت و سرانجام پس از دو سال مذاکرات متعدد و ارزیابی کمی و کیفی اقلام و میزان تعرفه ترجیحی آنها، موافقتنامه‌ای در این زمینه در تاریخ ۲۷ اردیبهشت ۱۳۹۷ در شهر آستانه قزاقستان به امضا رسید (اینانلو، ۱۳۹۸). به این ترتیب برای نخستین بار پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران با انعقاد موافقتنامه‌ای جامع، زمینه حضور ایران در یک اتحادیه اقتصادی منطقه‌ای (به‌جز اکو) فراهم شد. با اجرای موافقتنامه تجارت ترجیحی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی از تاریخ پنجم آبان ماه سال ۱۳۹۸، یک گام مقدماتی به سوی تجارت آزاد با این کشورها هموار شد.

این مقاله تلاش دارد، فرصت‌های اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را مورد بررسی قرار دهد. پرسش اصلی نوشتار حاضر این است که همگرایی مقدماتی جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی چه فرصت‌های اقتصادی را برای کشورمان ایجاد خواهد کرد؟ و این فرضیه به آزمون گذاشته شده است که همگرایی مقدماتی ایران با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی باعث خواهد شد، ضمن کاهش فشار تحریمی غرب، بسترهای لازم برای توسعه اقتصادی و تجارت خارجی ایران و بهره‌مندی از ظرفیت‌های اقتصادی اتحادیه فراهم آید. یافته‌های مقاله حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و تکیه بر مطالعات کتابخانه‌ای، موید فرضیه مقاله است.

---

<sup>۱</sup>. Great Eurasia

<sup>۲</sup>. Preferential Trade Agreements (PTA)

<sup>۳</sup>. Eurasian Economic Commission

### چارچوب مفهومی

روندهای قدرتمند اقتصاد جهانی در دو دهه گذشته و به ویژه بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، الگوهای جدیدی از توزیع ثروت و قدرت را معرفی و مسلط کرده است. حاکمیت روندهای مزبور، دگرگونی‌های دامنه‌داری را در برنامه‌ها و دستورکار جهانی و در حوزه‌های موضوعی مهم و تأثیرگذار نزد دولتمردان و سیاستگذاران کشورهای مختلف ایجاد کرده است. بر اثر همین دگرگونی‌های بنیادی، مبانی رده‌بندی جایگاه بین‌المللی کشورها در سلسله مراتب قدرت جهانی دچار تحول شده به گونه‌ای که این اجماع جهانی حاصل شده است که جایگاه بین‌المللی کشورها بر اساس الگو کلی توسعه، ثروت و قدرت تعیین می‌شود. بر پایه دگرگونی‌های یاد شده، توسعه و پیشرفت اقتصادی بیش از هر زمان دیگری به کانون توجه و محور برنامه‌های ملی کشورها تبدیل گردیده است. در چنین شرایطی می‌توان ادعا کرد، الگوی «امنیت از طریق ایجاد ثروت و توسعه اقتصادی» به عنوان رقیب قدرتمند الگوی «امنیت به واسطه قدرت نظامی» مطرح شده و این یعنی کسب و حفظ امنیت وابسته به وجود توسعه اقتصادی و تأمین رفاه شهروندان است. این گزاره مسلط عمومی، جایگزینی قدرتمند برای دیدگاه سنتی است که اساساً امنیت را در چارچوب نظامی - سیاسی دست یافتنی تلقی می‌کند. بر همین اساس سرعت تلاش دولت‌ها برای رسیدن به سطوح بالاتری از توسعه و رفاه به عنوان بنیانی برای ایجاد امنیت و به ویژه از زمان پایان جنگ سرد افزایش چشمگیری یافته است (واعظی و دیگران، ۱۳۹۳: ۶۱).

ماهیت نظام بین‌الملل در دنیای امروز به شکلی است که به همان میزان که دامنه‌های نفوذ و منافع ملی قدرت‌ها در دنیا افزایش می‌یابد، ضرورت گسترش تعامل و همکاری و نیاز به ائتلاف‌ها و تمرکز بر همگرایی منطقه‌ای گسترش می‌یابد (نیاکوئی و عسکریان، ۱۳۹۴: ۹۵).

به عبارتی همگرایی منطقه‌ای به فرآیندی اشاره دارد که در آن دولت‌ها موافقتنامه‌هایی را برای همکاری در حوزه‌های خاص و مشترک امضا می‌کنند. هدف اصلی فرآیند همگرایی، حذف تبعیض بین تولیدات، خدمات، عوامل تولیدی داخل و خارج کشورهای عضو و حفظ حمایت‌گرایی<sup>۱</sup> در مقابل جهان سوم است (رمضانی و معین‌آبادی بیدگلی: ۱۳۹۸، ۴۶۱). از دید اقتصاد سیاسی بین‌المللی و طبق فرهنگ و مقررات سازمان تجارت جهانی در همگرایی منطقه‌ای به عنوان

<sup>۱</sup>. Protectionism

یکی از جنبه‌های اقتصاد بین‌الملل برخی از کشورها جهت آزادسازی و تسهیل تجارت در منطقه‌ای در قالب موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای به یکی از اشکال تعرفه ترجیحی با هدف ایجاد منطقه آزاد تجاری<sup>۱</sup>، اتحادیه گمرکی<sup>۲</sup>، بازار مشترک<sup>۳</sup> و نیز اتحادیه اقتصادی و سیاسی گرد هم می‌آیند (سلیمان پور و دیگران: ۱۳۸۷، ۸۱).

در میان نظریات غالب در روابط بین‌الملل، نگرش‌های لیبرالیستی<sup>۴</sup> و نولیبرالیستی<sup>۵</sup> بیشترین قرابت را با نگرش‌های منطقه‌گرایانه دارا هستند. نظریات تکوین‌گرایی<sup>۶</sup> پیوستن به سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌الملل را حاصل نوع نگرش و تصور دولت‌ها در مورد منافع و محیطی که در آن حضور دارند، می‌دانند. البته در مقابل کارل دویچ<sup>۷</sup> از منظری دیگر به فرایند همگرایی نگریده است. دویچ با این پیش‌فرض که «شاخصه همه اجتماعات میان اشخاص وجود حجم چشمگیری از مبادلات میان آنها است»، تحقیقاتی را در باب امکان و چگونگی تشکیل جوامعی همبسته و وسیع‌تر از جامعه ملی، انجام داده است. در نتایج حاصله از این تحقیقات، دویچ به این نکته رسیده است که با افزایش مبادلات اجتماعی در میان افراد در دوره‌های زمانی طولانی مدت، اجتماعاتی جدید بر پایه هویتی مشترک شکل خواهد گرفت که می‌تواند در نهایت به خلق یک ابردولت با نهادهای متمرکز منجر شود. دویچ در بررسی اجتماعات امنیتی، آنها را اجتماعاتی سیاسی می‌داند که در روابط آنها، جنگ، پدیده‌ای محذوف است. دیوید میترانی<sup>۸</sup>، مبدع نظریه کارکردگرایی<sup>۹</sup> معتقد است، تنها با توافق‌های حقوقی نمی‌توان مشکلات و اختلافات میان دولت‌ها را مرتفع ساخت و با انعقاد پیمان صلح و موافقتنامه، دولت‌ها به صلح پایدار می‌رسند و بر شکاف‌های سیاسی موجود میان خود، فائق می‌آیند و راه‌حل نیل به توافقی باثبات، انجام فعالیت مشترک و به صورت عملی است. به گمان میترانی، اقتصاد و سیاست قابل تفکیک هستند و اگر دولت‌ها در عرصه

---

1. Free Trade Zone

2. Customs Union

3. Common Market

4. Liberalist

5. Neoliberalist

6. Constructivism

7. Karl Deutsch

8. David Mitrany

9. Functionalism

سیاست ملایم به همکاری دست بزنند، می‌توان امیدوار بود که رابطه میان سرزمین و اقتدار کنار گذارده شود و پس از مدتی، اقتدار به مبحثی موضوعی بدل گردد. این امر بدان معنا است که در حوزه‌های موضوعی مشخص، نهادهای بین‌المللی که تحت نظارت «نخبگان فنی»<sup>۱</sup> فعالیت می‌کنند، مشروعیت می‌یابند که زمینه‌های همکاری و فعالیت دولت‌ها را مشخص سازند. نظریه نوکارکردگرایی<sup>۲</sup> که مشهورترین مفسر آن، ارنست هاس<sup>۳</sup> است با کنار گذاشتن ابعاد هنجاری نظریه کارکردگرایی، وجوه منفعت‌طلبانه و فایده‌گرایانه را در نظریه کارکردگرایی پررنگ کرده و تلاش می‌کند با تأکید بر اهمیت منافع و سود حاصل از تعاملات و تصمیمات حدنصاب‌های مورد توجه رفتارگرایی را رعایت کند (نعمتی، ۱۳۹۴).

در مجموع اکثر نظریات همگرایی به همگرایی منطقه‌ای توجهی ویژه دارند؛ همگرایی منطقه‌ای با انگیزه و اهداف گوناگونی شکل می‌گیرد که یکی از آنها جنبه اقتصادی دارد. منطقه‌گرایی اقتصادی در برگیرنده تمایل گروهی از کشورها در یک محدود جغرافیایی مشخص برای همکاری اقتصادی است که اولین نشانه‌های آن انعقاد موافقت‌نامه‌های ترجیحی و رشد میزان تجارت و سرمایه‌گذاری بین آنها و در نهایت، تشکیل اتحادیه اقتصادی است. در عصر حاضر عقد موافقت‌نامه‌های ترجیحی منطقه‌ای به عنوان یکی از بارزترین مصادیق حرکت کشورها به سمت منطقه‌گرایی در بعد اقتصادی است چراکه تدابیر مختلف اقتصادی میان یک منطقه همگرا شده، موجب افزایش تجارت در درون منطقه می‌شود و ضمن کاهش رقابت داخلی در ایجاد نظام مکمل تولید نیز کمک می‌کند (امیدی و ارسلانی، ۱۳۸۸: ۴۲). برای مثال در نظریه اقتصادی اتحادیه گمرکی به فواید ناشی از همگرایی اقتصادی پرداخته شده و این امر توضیح داده می‌شود که با حذف تعرفه‌های گمرکی کشورها میان خود، اعمال تعرفه مشترک بیرونی برای سایر کشورها و تشکیل «تجارت آزاد» در درون اتحادیه، تجارت میان کشورهای عضو فزونی می‌یابد، هزینه تولید و عرضه برای کشورهایی که در زمینه تولید کالای خاصی دارای مزیت نسبی هستند، افزایش می‌یابد و در نهایت نتیجه چنین تجارتی، افزایش رفاه است.

<sup>۱</sup>. Technical Elites

<sup>۲</sup>. Neofunctionalism

<sup>۳</sup>. Ernst Haas

با بررسی نظریات همگرایی می‌توان دریافت که اتحادیه اقتصادی اوراسیا نوعی از همگرایی منطقه‌ای است که با هدف تأمین نیاز و اهداف جمهوری‌های استقلال‌یافته در زمینه گردش آزاد کالا، سرمایه، خدمات و نیروی کار شکل گرفته است

### ارکان اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

اتحادیه اقتصادی اوراسیایی<sup>۱</sup> در فضای اوراسیایی و نه در فضای آسیای مرکزی تشکیل شده است. بحث بر سر تشکیل اتحادیه‌ای با کارکرد اقتصادی بعد از فروپاشی جماهیر شوروی وجود داشت، اما از همان زمان این نیاز احساس شد که کشورهای استقلال یافته بتوانند اتحادیه مستقلی را تشکیل دهند. این در حالی است که اتحادیه‌هایی با محوریت سیاسی، امنیتی و نظامی به سرعت تشکیل شده و تنها، جای خالی تشکلی با محوریت و کارکرد اقتصادی کاملاً محسوس بود (بهمن، ۱۳۹۸).

ریشه نظری تکوین اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را باید در پیشنهاد نور سلطان نظربایف<sup>۲</sup>، رئیس جمهور قزاقستان در سال ۱۹۹۴ میلادی در خصوص تکوین بلوک تجاری منطقه‌ای جستجو کرد. پس از طرح این پیشنهاد در سال ۲۰۰۰ میلادی بلاروس، قزاقستان، روسیه، قرقیزستان و تاجیکستان، جامعه اقتصادی اوراسیایی را با هدف ایجاد بازار مشترک برای کشورهای عضو به وجود آوردند که از بکستان نیز در سال ۲۰۰۶ میلادی به آن پیوست (Baslar, 2010:98).

در سال ۲۰۰۷ میلادی روسیه، قزاقستان و بلاروس درباره ایجاد یک اتحادیه گمرکی میان خود به توافق رسیدند. در سال ۲۰۰۹ میلادی، ابتدا توافقاتی میان مسکو، آستانه و مینسک در خصوص ایجاد تعرفه گمرکی مشترک و ایجاد کد مشترک به جای قوانین داخلی صورت پذیرفت و در نهایت، توافقات مذکور به امضای رؤسای جمهوری سه کشور رسید و بدین ترتیب، اتحادیه گمرکی در سال ۲۰۱۰ میلادی، میان این سه کشور شروع به فعالیت کرد (EurAsEc Today, 2011:3). اهداف و اولویت‌های اتحادیه گمرکی شامل حذف تعرفه‌های گمرکی داخلی کشورهای عضو، ایجاد تعرفه خارجی مشترک و یک بازار واحد گسترده میان روسیه، قزاقستان و بلاروس اعلام گردید. ایده تأسیس فضای واحد اقتصادی موجب گردید، رؤسای جمهور روسیه، بلاروس، قزاقستان توافقنامه ایجاد اتحادیه اقتصادی

---

1. Eurasian Economic Union (EAEU)

2. Nursultan Nazarbayev

اوراسیایی را در سال ۲۰۱۴ میلادی امضاء کنند که در اول ژانویه سال ۲۰۱۵ میلادی اجرایی گردید. هدف این اتحادیه، ایجاد فضای واحد اقتصادی، توسعه بازار مشترک و دستیابی به حرکت آزاد کالا، سرمایه، خدمات و مردم در بازار واحد کشورهای عضو، کاهش قیمت کالاها با کاهش هزینه‌های حمل و نقل مواد خام، ترویج رقابت سالم در بازار مشترک، سیاست‌های مشترک در کشاورزی، انرژی، فناوری و حمل و نقل اعلام گردید. ارمنستان در ۲ ژانویه ۲۰۱۵ میلادی و قرقیزستان در ۶ اوت ۲۰۱۵ میلادی به عضویت کامل اتحادیه اقتصادی اوراسیایی در آمدند (EEC, 14 May 2018).

در حال حاضر، کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، جمهوری ارمنستان (در منطقه قفقاز در همسایگی شمال غربی ایران)، جمهوری بلاروس (در همسایگی شمال غربی روسیه و در همسایگی لهستان)، جمهوری قزاقستان و جمهوری قرقیزستان (در منطقه آسیای مرکزی) و فدراسیون روسیه هستند. به جز ارمنستان که با دیگر اعضا پیوستگی جغرافیایی ندارد، بقیه اعضا با یکدیگر پیوند زمینی مستقیم دارند (EAEU.Org).

اتحادیه اقتصادی اوراسیا مانند هر سازمان و اتحادیه دیگری دارای نهادها و ارکانی می‌باشد. این نهادها در واقع ساختار اصلی اتحادیه را به شرح زیر شکل می‌دهد:

- **شورای عالی اقتصادی اوراسیایی**<sup>۱</sup>: این شورا مهم‌ترین رکن اتحادیه است که از سران کشورهای عضو تشکیل شده است. یکبار در سال تشکیل می‌شود. این شورا مهم‌ترین تصمیمات اتحادیه اقتصادی، استراتژی‌ها، مسیرها و چشم‌اندازهای توسعه اقتصادی را ترسیم می‌کند. معمولاً موضوعات خطیر و بحث برانگیز به شورای عالی اقتصادی اوراسیایی، ارجاع داده می‌شود.

- **شورای بین دولتی اوراسیایی**<sup>۲</sup>: این شورا دومین رکن اتحادیه است که اعضای آن، نخست وزیران کشورهای عضو هستند. این شورا دو بار در سال برگزار می‌شود. وظیفه این شورا نظارت و اجرای تصمیمات شورای عالی اقتصادی است (زارعی و عباسی، ۱۳۹۷: ۴۳). در صورتی که میان اعضاء در خصوص موضوعی اختلاف وجود داشته باشد، موضوع اختلاف به نخست وزیران کشورهای عضو ارسال می‌گردد.

1. Supreme Eurasian Economic Council

2. Eurasian Intergovernmental Council



- کمیسیون اقتصادی اوراسیایی<sup>۱</sup>: این کمیسیون رکن اجرایی اتحادیه است. مقرر این کمیسیون به عنوان سازمان نظارتی بر اتحادیه گمرکی، در مسکو قرار دارد، متشکل از ده نفر می‌باشد که از هر پنج کشور عضو، دو نفر نماینده در آن حضور دارند. تیگران سرکیسیان<sup>۲</sup>، نخست وزیر سابق ارمنستان رئیس آن است. از دیگر اعضای کلیدی کمیسیون می‌توان به ورونیکا نیکیشینا<sup>۳</sup>، وزیر تجارت اتحادیه اوراسیایی اشاره کرد. این کمیسیون برخی پیشنهادات را در حوزه عملکرد، توسعه و همگرایی اتحادیه اتخاذ می‌کند. در کمیسیون اقتصادی اوراسیایی بیش از هزار نفر از متخصصان مربوطه مشغول به فعالیت هستند. تصمیمات کمیسیون اقتصادی اوراسیایی در صورتی که توسط دو سوم آراء در هیأت ده نفره تصویب شود، برای تمامی کشورهای عضو الزام آور خواهد بود. با این حال، هر یک از اعضاء از طریق کمیسیون شورای اقتصادی اوراسیایی که شامل معاونان نخست وزیران کشورهای عضو است، دارای حق وتو می‌باشند (eaeunion.org).

- دادگاه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی<sup>۴</sup>: این دادگاه به عنوان نهادی قضایی به حل اختلاف و تفسیر مسائل حقوقی اتحادیه می‌پردازد. این دادگاه شامل دو قاضی از هر کشور عضو است. که هر کدام برای یک دوره ۹ ساله خدمت می‌کنند. این قضات از سوی شورای عالی اقتصادی اوراسیایی<sup>۵</sup> به پیشنهاد دولت‌های عضو انتخاب می‌شوند. مقرر این دادگاه بر اساس بند ۳ ماده ۱۹ این اتحادیه در مینسک بلاروس است. باید اضافه کرد که سازوکارهای مالی همگرایی اوراسیایی در چارچوب بانک توسعه اوراسیایی و صندوق توسعه و ثبات سازی اوراسیایی<sup>۶</sup> تحقق می‌یابد. بانک توسعه اوراسیایی<sup>۷</sup> در درجه اول به عنوان وام‌دهنده برای تامین مالی طرح‌های زیربنایی است (زارعی و عباسی، ۱۳۹۷: ۴۴).

---

<sup>1</sup>. Eurasian Economic Commission

<sup>2</sup>. Tigran Sarkisian

<sup>3</sup>. Veronika Nikishina

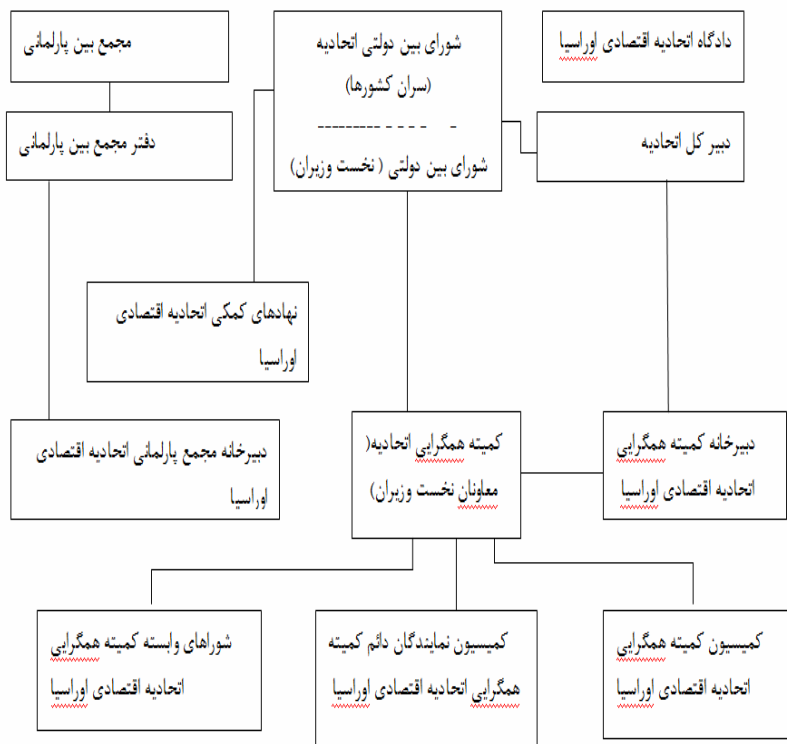
<sup>4</sup>. Court of the Eurasian Economic Union

<sup>5</sup>. Supreme Eurasian Economic Council

<sup>6</sup>. ESDF

<sup>7</sup>. Eurasian Development Bank

### ساختار سازمانی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی



Source: (eaeunion.Org)

### اهداف اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به عنوان یک جایگزین اوراسیایی برای اتحادیه اروپا با هدف ساخت یک بازار مشترک بدون موانع داخلی، ایجاد شد. این اتحادیه تعرفه‌های خارجی را بر واردات غیر از کشورهای عضو اتحادیه افزایش داده که منجر به افزایش فضای رقابتی میان محصولات تولیدی در میان کشورهای عضو شده است. اتحادیه اقتصادی اوراسیایی همچنین به عنوان بستر مفیدی برای ایجاد موافقتنامه‌های تجارت آزاد با کشورهای خارجی در نظر گرفته می‌شود.

کمیسیون اقتصادی اوراسیایی، تشکیل اتحادیه را به عنوان یک مجمع اقتصادی یکپارچه‌گرا با هدف حفظ منافع اقتصادی مجمع به شکل عام و کشورهای مشارکت کننده به شکل خاص معرفی می‌کند. مؤسسان اتحادیه اقتصادی اوراسیایی این هدف را دنبال می‌کنند که یک سازمان بین‌المللی با شخصیت حقوقی بین‌المللی و با هدف یکپارچگی اقتصادی منطقه‌ای بسازند. مفهوم بازارهای مشترک در شناخت اولویت‌های اتحادیه بسیار مؤثر است. این بازارها، فضاهای نوینی از یکپارچگی و تعامل بین دولت‌های عضو در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی هستند. اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به تعریف اولویت‌های اصلی در زمینه سیاست‌های حمل و نقل، تشکیل و اجرای یک سیاست کشاورزی مورد پذیرش همه و نیز تعریف اهداف بلندمدت و اهداف عملیاتی برای سیاست‌های صنعتی در اتحادیه بر اساس اصول و سازوکارهای همکاری صنعتی اقدام کرده و مقرر می‌کند که توسعه و اجرای سیاست‌ها در زمینه تجارت و مبادله، گمرک و تعرفه‌ها، رقابت در مالکیت عمومی، حمل و نقل و زیرساخت‌ها، توسعه کسب و کار، تنظیمات فنی و سایر حوزه‌ها باید منافع مربوط به توسعه صنعتی در کشورهای عضو را در نظر داشته باشد. از آنجا که تصور عملکرد مؤثر در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی بدون به کارگرفتن سیاست‌های منسجم در زمینه اقتصاد کلان غیرممکن است این سیاست‌ها که شامل توسعه و اجرای کنش‌های مشترک از سوی دولت‌های عضو در اتحادیه می‌شود، با هدف به دست آوردن توسعه اقتصادی متوازن در اتحادیه تنظیم شده است (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۵۴).

به طور کلی باید اذعان داشت که اتحادیه اقتصادی اوراسیایی برای ارتقای جامع، بالا بردن رقابت و همکاری بین اقتصادهای ملی و ارتقای توسعه پایدار به‌منظور بالا بردن سطح زندگی ملل کشورهای عضو ایجاد شده است. اهداف این اتحادیه اقتصادی متمرکز بر تسهیل تجارت، ایجاد بازار مشترک در حوزه کشورهای مستقل هم سود عضو، حذف تدریجی قوانین گمرکی در داخل اتحادیه، برقراری تعرفه خارجی مشترک در میان کشورهای عضو و هماهنگ سازی تشریفات گمرکی است.

### فرصت‌های اقتصادی حضور ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی

موافقتنامه تجارت ترجیحی میان جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، شامل " روسیه، ارمنستان، قزاقستان، قرقیزستان و بلاروس به معنای عضویت در اتحادیه

اقتصادی اوراسیایی نیست. موضوع تشکیل این موافقتنامه در سال ۱۳۹۴ و در چارچوب امکان سنجی انعقاد موافقتنامه تجارت آزاد/ترجیحی بین دو طرف مطرح گردید که به دلیل طولانی بودن روند مذاکرات مربوط به موافقتنامه تجارت آزاد، مطابق توافق اولیه، مقرر شد، موافقتنامه موقتی شامل تعدادی از اقلام برای اعطای ترجیحات تعرفه‌ای میان طرفین به امضا برسد. بر این اساس این موافقتنامه در ۲۷ اردیبهشت ماه ۱۳۹۷ (می ۲۰۱۸ میلادی) در شهر آستانه پایتخت قزاقستان توسط وزیر وقت صنعت، معدن و تجارت ایران امضا و هیات وزیران نیز در تاریخ ۱۸ آذرماه ۱۳۹۷ لایحه مربوطه را به تصویب رساند (اینانو، ۱۳۹۸). این موافقتنامه<sup>۱</sup> از سوی رئیس جمهور، روحانی در تاریخ ۱۷ تیر ماه ۱۳۹۸ جهت اجرا ابلاغ شد. این موافقتنامه مفصل‌ترین و جامع‌ترین موافقتنامه تجاری است که تاکنون ایران منعقد کرده و شامل نه (۹) فصل، قواعد عمومی، تجارت کالا، چاره کارهای تجاری، موانع فنی فرا راه تجارت، اقدامات بهداشتی و بهداشت گیاهی، قواعد مبداء، تسهیل تجاری، حل و فصل اختلافات و مقررات پایانی است. همانند سایر موافقتنامه‌های ترجیحات تجاری، دو فهرست کالایی شامل ترجیحات اعطایی دو طرف (جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی) پیوست موافقتنامه مذکور است (سازمان توسعه تجارت، ۱۳۹۷).

این موافقتنامه از ۵ آبان ماه سال ۱۳۹۸ (۲۷ اکتبر ۲۰۱۹ میلادی) اجرا شده و می‌تواند فرصت‌های اقتصادی بدین شرح برای ایران فراهم سازد:

**بهره‌مندی ایران از ظرفیت‌های اقتصادی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی؛ اتحادیه اقتصادی اوراسیایی با جمعیت ۱۸۲ میلیون نفر مقام هشتم با مساحت ۲۰ میلیون و ۲۶۰ هزار و ۴۳۵ کیلومتر مربع مقام اول و با تولید ناخالص داخلی تریلیون ۸۳۸ میلیارد دلار مقام دهم را در جهان به خود اختصاص داده است ((Ofitsal'nyysayt Yevraziyskiy Ekonomicheskogo Soyuza, 24\04\2018).<sup>۲</sup>**

در روز اجرای این توافق نامه ولادیمیر پوتین، رئیس جمهور روسیه اعلام کرد، «امروز ما یک مرکز رشد اقتصادی قدرتمند و جذاب ایجاد کرده‌ایم، یک بازار منطقه‌ای که بیش از ۱۸۰ میلیون نفر را به هم مرتبط می‌کند» (Eurasian Economic Commission, 2019).

<sup>۱</sup> این موافقتنامه به صورت موقت و در راستا تشکیل ترتیبات تجارت آزاد میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی است و دوره اعتبار موافقتنامه، سه سال (قابل تمدید) در نظر گرفته شده تا متعاقب آن مذاکرات برای تبدیل این موافقتنامه به توافق تجارت آزاد آغاز شود.

<sup>۲</sup> Ofitsal'nyysayt Yevraziyskiy Ekonomicheskogo Soyuza (24\04\2018)  
(Ofitsal'nyysayt Yevraziyskiy Ekonomicheskogo Soyuza (24\04\2018)

از لحاظ تولید نفت، اتحادیه اقتصادی اوراسیا برای اولین بار در جهان رتبه اول (۱۴/۵) درصد از تولید جهانی) برای تولید گاز، دومین رتبه (۲۰/۲ درصد از تولید جهانی) برای تولید برق، سومین رتبه در جهان (۵/۱ درصد از تولید جهانی) برای تولید چدن، چهارمین رتبه در جهان (۴/۵) درصد از تولید جهانی) برای تولید کبود معدنی، دومین رتبه در جهان (۱۰/۸) درصد از تولید جهانی) برای تولید فولاد، پنجمین رتبه در جهان (۴/۵) درصد از تولید جهانی) در جمع‌آوری ناخالص محصولات غلات و حبوبات و پنجمین رتبه (۵/۵) درصد از تولید جهانی) برای تولید شیر را دارا می‌باشد<sup>۱</sup> (Официальный сайт Евразийского Экономического Союза (24\04\2018)).

همگرایی بیشتر با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی باعث افزایش تجارت درون منطقه‌ای میان اعضای اتحادیه شده است به گونه‌ای که حجم تجارت خارجی این اتحادیه با جهان خارج در سال ۲۰۱۸ میلادی بالغ بر ۷۵۳،۴ میلیارد دلار برآورد می‌شود که از این میان روسیه با ۶۳۴ میلیارد دلار بزرگ‌ترین اقتصاد و قرقیزستان با ۴،۳۲۶ میلیارد دلار کوچک‌ترین اقتصاد کشورهای عضو محسوب می‌شوند. روسیه به عنوان بزرگ‌ترین کشور اتحادیه اوراسیایی بازاری ۱۴۰ میلیون نفری پیش روی تجار ایرانی قرار می‌دهد (اردکانیان، ۱۳۹۸). اقتصاد روسیه ۸۴ درصد تولید ناخالص داخلی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را تشکیل می‌دهد (Eurasian Union. Org).

توسعه تجارت خارجی ایران؛ طبق سند چشم‌انداز ۱۴۰۴ که پس از قانون اساسی مهم‌ترین سند بالا دستی کشور محسوب می‌شود «ایران کشوری توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی علمی و فناوری در سطح منطقه با هویتی اسلامی و انقلابی و الهام‌بخش در روابط بین‌الملل، کشوری دست‌یافته به جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه آسیای جنوب غربی (شامل آسیای مرکزی، قفقاز، خاورمیانه و کشورهای همسایه) با تأکید بر جنبش نرم‌افزاری و تولید علم، رشد پرشتاب و مستمر اقتصادی، ارتقا نسبی سطح درآمد سرانه و رسیدن به اشتغال کامل است». با توجه به فرآیندی که برای تبدیل کشور به قدرت برتر در منطقه با اقتصادی پیشرفته و جایگاه اول علمی و فناوری و متعامل با نظام

<sup>۱</sup> Официальный сайт Евразийский Экономического Союза(24\04\2018)  
(Ofitsal'nyusaytYevraziyskiyEkonomicheskogoSoyuza(24\04\2018))

بین‌الملل برای آن در این سند در نظر گرفته شده است می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که برای رسیدن به اهداف چشم‌انداز، راهبرد «توسعه تجارت خارجی» در نظر گرفته شده و در چارچوب این سند رویکرد جمهوری اسلامی «برون‌گرایی اقتصادی» است (سند نهایی چشم‌انداز بیست‌ساله جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۲). اتحادیه اقتصادی اوراسیایی می‌تواند، ابزار خوبی جهت تحقق اهداف سند چشم‌انداز باشد. از طرفی، همگرایی ایران با اتحادیه می‌تواند علاوه بر رونق گرفتن تولید در داخل کشور و افزایش اشتغال، منجر به توسعه تجارت خارجی شده و چرخه اقتصادی در داخل کشور با فعالیت در این اتحادیه می‌تواند گسترش خوبی پیدا کند.

همچنین طبق بند (پ) ماده ۴ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، جمهوری اسلامی ایران، اولویت اقتصادی در سیاست خارجی کشور با هدف جذب دانش و نوآوری از کشورهای صاحب فناوری و توسعه بازارهای صادراتی (کالایی و کشوری) خدمات فنی و مهندسی و کالاهای ایرانی، اعزام نیروی کار، جذب اساتید و متخصصان برای آموزش و انتقال فن و فناوری برای نیروهای ایرانی، تلاش برای الحاق به سازمان تجارت جهانی برای جلوگیری از اعمال تبعیض‌های ناروا علیه صادرات ایران با رعایت مصالح کشور می‌باشد (سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۳۹۶: ۲۳). همگرایی اقتصادی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیا نه تنها شرایط توسعه بازارهای صادراتی و تحقق اولویت‌های اقتصادی در سیاست خارجی کشور را محقق می‌سازد، بلکه راه را برای الحاق به سازمان تجارت جهانی فراهم می‌سازد.

حجم تجارت خارجی ایران با کشورهای عضو اوراسیایی در سال ۱۳۹۸ حدوداً ۲۷۰۰ میلیون دلار است که در این میان حجم مبادله تجاری به روسیه ۱۷۰۷ میلیون دلار (واردات ایران ۱۳۱۵ میلیون دلار - صادرات ایران ۳۹۲ میلیون دلار)، حجم مبادله تجاری با قزاقستان حدود ۶۰۰ میلیون دلار (واردات ایران حدود ۵۵۰ میلیون دلار - صادرات ایران ۵۰ میلیون دلار)، حجم مبادله تجاری با بلاروس حدود ۱۶۰ میلیون دلار، حجم مبادله تجاری با ارمنستان حدود ۱۷۰ میلیون دلار و حجم مبادله تجاری با قرقیزستان با طی کردن روند صعودی بالغ بر ۲۰ میلیون دلار است). میانگین واردات اتحادیه مذکور از جهان طی سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ میلادی برابر ۲۳۷ میلیارد دلار بوده که فقط ۰.۴۹۳ میلیون دلار (۲۰ صدم درصد) از ایران وارد مجموعه کشورهای عضو اتحادیه اوراسیایی شده است. میانگین صادرات

سال‌های ۲۰۱۶ و ۲۰۱۷ اتحادیه به جهان نیز برابر با ۳۶۶ میلیارد دلار و صادرات اتحادیه به ایران برابر ۱.۲ میلیارد دلار (۵۷ صدم درصد) بوده که نشان‌دهنده سهم نازل مبادلات تجاری ایران از مبادلات تجاری اوراسیایی با جهان است (میرزاخانی، ۱۳۹۸).

موافقتنامه تجارت ترجیحی با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی شامل ۸۶۲ قلم کالا است که ۵۰۲ قلم از آن در حوزه‌های مواد غذایی، مواد مصرفی شیمیایی، محصولات ساختمانی، صدور خدمات فنی و مهندسی، محصولات صنعتی و محصولات کشاورزی ترجیحات اعطایی اوراسیایی به ایران و ۳۶۰ قلم هم در حوزه‌های مشابه ترجیحات اعطایی ایران به اتحادیه اوراسیایی است. این اقلام، سیستم هماهنگ با نام اختصاری<sup>۱</sup> است که اقلام اتحادیه اوراسیایی دارای کد ده رقمی و اقلام ایران دارای کد هشت رقمی می‌باشد. این اقلام بین صفر تا صد درصد کاهش تعرفه‌ای و گمرکی میان دو طرف دارد. این بدین معناست که شرکت‌های دولتی، خصوصی و تجار ایرانی می‌توانند این کالاها را با شرایط بسیار آسان‌تر و عوارض گمرکی بسیار کمتر به کشورهای عضو اتحادیه اوراسیایی که اغلب همسایه ایران هستند، صادر نمایند و در مقابل، شرکت‌های دولتی، خصوصی و تجار کشورهای عضو اتحادیه اوراسیایی می‌توانند با تسهیلات بیشتری، به تجارت با ایران بپردازند. مطابق فهرست اعطایی اوراسیایی تعرفه ۱۷۵ ردیف کالا از جمله انواع فرش دستباف و ماشینی، پسته، انواع میگو، میوه‌هایی مانند پرتقال و لیمو، سبزیجات، خرما، بیسکویت و شیرینی، برخی محصولات از پلیمرهای پروپیلن، ورق‌های پلاستیکی، محصولات بهداشتی و... صفر شده است. رفع موانع غیر تعرفه‌ای، توسعه همکاری‌ها در زمینه گمرکی، استانداردها، تسهیل تجارت و فراهم آوردن زمینه همکاری بخش‌های خصوصی از دیگر مفاد مهم این موافقتنامه است (سازمان توسعه تجارت، ۱۳۹۷).

همگرایی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی منجر به جهش بزرگی در صادرات نفتی و غیرنفتی ایران خواهد شد و در نهایت می‌تواند، موجب ارز آوری برای کشور شود. براساس این موافقتنامه، ایران از اتحادیه اقتصادی اوراسیایی امتیازات گمرکی خاصی دریافت کرده و کشورهای این اتحادیه هم این امکان را خواهند داشت تا حجم صادرات خود به ایران را افزایش دهند. ایران نیز می‌تواند با امتیازاتی که دریافت می‌کند، صادرات کالاهای خود به مقصد پنج کشور اوراسیایی را تا چند برابر افزایش دهد.

<sup>۱</sup>. Harmonized System(HS)

همگرایی اقتصادی با اوراسیا بسترسازی برای توسعه اقتصادی ایران؛ طبق ماده ۱۳ قانون برنامه پنج‌ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، جمهوری اسلامی ایران موظف است نسبت به ایجاد و انعقاد پیمان‌های دوجانبه و چندجانبه و همچنین پیمان‌های پولی دوجانبه با کشورهای طرف تجاری و هدف به ویژه کشورهای منطقه اقدام کند (سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۳۹۶: ۴۰).

موافقتنامه موقت ترتیبات منطقه آزاد تجاری بین ایران و اتحادیه اوراسیایی این فرصت را برای ایران فراهم خواهد کرد تا حجم معامله کالا در چارچوب منطقه تجارت آزاد افزایش یابد که در نهایت منجر به ثبت رشد اقتصادی در کشورهای حاضر در این تبادلات می‌شود. توافقنامه با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی می‌تواند، رونق جدی برای برنامه‌های سرمایه‌گذاری، طرح‌های نوآوری و همچنین اجرای ابتکار عمل‌های مشترک در زمینه‌های علوم و فناوری باشد.

اگر تجار روابط جدیدی را پایه‌ریزی کنند، تولیدات داخلی با کیفیت بهتری عرضه شود، بدون شک بازارهای جدیدی فراروی ایران قرار می‌گیرد. بنابراین ایران باید به سمت تولید آن دسته از محصولات بی‌برود که مزیت دارد. ساختارهای داخلی ایران باید با این رویداد مهم منطبق شود. تولیدات می‌بایست، صادرات محور باشد و شبکه‌های تولید، توزیع و تجمیع کالا باید راه‌اندازی شود. بر این اصل باید بخش‌هایی را که دارای مزیت نسبی است مد نظر قرار گیرد و شبکه‌های زیرساختی حمل و نقل کالا را قوت ببخشد (نوروزیه، ۱۳۹۸).

آنچه وضعیت کشور ثالثی مانند ایران را در اوراسیا دقیق‌تر می‌کند، مفهوم بازارهای مشترک و رژیم‌های تنظیم‌کننده مقررات برای این بازارها است. چنانچه ایران بخواهد کالاهای صادراتی خود را به کشورهای عضو اتحادیه اوراسیایی عرضه کند با مسئله بازارهای مشترک مواجه است که برای هر کالا تعریف شده و اهداف زمانی مشخصی را نیز برای آنها تعیین کرده‌اند. اگرچه اصل عدالت یکسان برای جلوگیری از رخدادهایی همچون دامپینگ<sup>۱</sup> در رأس برنامه‌های اتحادیه قرار دارد، اما ایران به عنوان اقتصادی که جهت‌گیری بازار آزاد را انتخاب کرده می‌تواند، بازارهای مشترک اوراسیایی را بشناسد و طی یک دیپلماسی اقتصادی جهت حضور و عرضه کالاهای ایرانی در این بازارها نقش متناسبی بازی کند. این دیپلماسی اقتصادی باید هدف‌گیری خود را مبتنی بر تعامل با کمیسیون‌های اتحادیه قرار دهد تا بتواند

<sup>۱</sup>. Dumping



بر وضع قوانین اتحادیه که الگوی بازارهای مشترک را شکل می‌دهند، تأثیر بگذارد. مسئله بسیار مهم در کلیت تعاملات ژئواکونومیک با این اتحادیه‌ها یا هر اتحادیه اقتصادی دیگر، مسئله قوانین گمرکی و یکسان سازی سطوح تعرفه‌ای بین اعضای اتحادیه‌های اقتصادی است. از آن روی که یکی از گام‌های مهم تشکیل اتحادیه توجه به اصل اتحادیه گمرکی اوراسیایی است، لزوم تنظیم قوانین گمرکی و محاسبه ضریب هزینه‌ها و منافع رعایت این قوانین مسئله‌ای بسیار ضروری است. در صورتی که تعرفه‌های گمرکی ایران بالاتر از حد متناسب با تعرفه اتحادیه باشد شکل‌گیری تعاملات ژئواکونومیک با شکست مواجه می‌شود و اگر از حد متناسب پایین‌تر باشد در نهایت ابزارهای برتری اقتصادی را به دست رقیب بخشیده است. کار با قوانین گمرکی این اتحادیه می‌تواند ایران را به درخواست تعیین سطوح گمرکی مطلوب خود از رقبای اروپایی نیز سوق دهد (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۶۹-۱۷۰).

**کاهش فشار تحریمی غرب علیه ایران؛ بخشی از فشار سیستمی و تحریمی که از ناحیه جنوب (خلیج فارس و برخی از کشورهای عربی) به ایران وارد می‌شود، می‌تواند با برنامه ریزی صحیح و استفاده مناسب از ظرفیت‌ها در سمت شمال (اوراسیا) جبران شود.** با توجه به تنوع بازار و تنوع منابع موجود در کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی پیوستن به آن یک فرصت قابل توجه برای اقتصاد ایران ایجاد می‌کند و می‌توان از این طریق بخشی از اثر تحریم‌ها را جبران کرد. سایر مناطق و سازمان‌های منطقه‌ای نظیر آ. سه. آن و اتحادیه اروپا در شرایط کنونی تحریمی به شدت تحت نفوذ و رصد آمریکا قرار دارند. همگرایی با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی می‌تواند نقش موثری در عبور ایران از تنگناهای اقتصادی ایفا کند. نقش توافقنامه تجارت ترجیحی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی در شرایط تحریمی ایران با توجه به این که تمامی اقلام ترجیحات اعطایی اوراسیایی به ایران و اقلام ترجیحات اعطایی ایران به اتحادیه اوراسیا به طور عمده در بخش‌های کشاورزی، دامی و صنعتی است، تحت تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا نیست و همکاری‌های بانکی نیز خارج از نظام سوئیفت<sup>۱</sup> است. این توافقنامه در تمرین عملی بخش‌های اقتصادی و تجاری ایران در شرایط تجارت آزاد از جمله افزایش رقابت‌پذیری در داخل کشور، فراهم نمودن زمینه عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی، انعقاد توافقنامه‌های مشابه با سایر سازمان‌های منطقه‌ای نظیر آ. سه. آن و

<sup>۱</sup>. SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication)

اتحادیه اروپا در دوران پس از تحریم، ضرورت حفظ ثبات در قوانین صادرات و واردات و نیز مقررات بانکی، ارزی و گمرگی می‌تواند به ایفای نقش بپردازد. از سوی دیگر از آنجا که اتحادیه اوراسیایی با کاهش استفاده از دلار، سهم پرداخت‌های تجاری با ارز ملی را به ۷۰ درصد افزایش داده، می‌توان به کاهش استفاده از دلار در مبادلات تجاری خوشبین بود که این اتفاق در شرایط کنونی تحریم برای تجار ایرانی امیدوارکننده است (اینانلو، ۱۳۹۸).

**ایجاد ثبات و امنیت اقتصادی برای ایران؛** پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و قدرت‌گیری روسیه در صحنه معادلات بین‌المللی به ویژه با وقوع مسئله اوکراین، نقش روسیه در راهبری منطقه خارج نزدیک خود رو به افزایش است. از سویی، ایران با روسیه به عنوان محور حرکت‌های راهبردی در اوراسیایی و نیز سایر کشورهای این منطقه روابط حیاتی برقرار ساخته است و در برخی مناطق همچون ارمنستان نوعی منافع ژئوپلیتیک مستقیم نیز دارد.

توافق با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی که در حال تبدیل شدن به یکی از قطب‌های مهم اقتصادی و سیاسی جهان است، علاوه بر اهمیت اقتصادی و تجاری، منافع سیاسی برای طرفین به همراه دارد. همگرایی منطقه‌ای تاثیر قابل ملاحظه‌ای بر ثبات و امنیت اقتصادی دارد و به دلیل نزدیکی و دسترسی کشورمان به اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، امکان گسترش همکاری‌ها در بخش‌های مختلف اقتصادی، سیاسی، بانکی، حمل و نقل و خدمات فنی و مهندسی را فراهم می‌آورد. در شرایط ملتهب جهان امروز، نفس شکل‌گیری یک سازمان منطقه‌ای قدرتمند اقتصادی نظیر اتحادیه اقتصادی اوراسیا در مناطق پیرامونی شمالی ایران یک امر مثبت و در راستا منافع و امنیت ملی کشورمان است. تجارت آزاد کالا، سرمایه و خدمات موجب غیر امنیتی‌سازی و تنش‌زدایی در روابط بین کشورهای همسایه ایران در منطقه اوراسیا به ویژه آسیای مرکزی، خزر و قفقاز خواهد شد، فضای زیست منطقه‌ای را تلطیف خواهد کرد، موجب رشد و گسترش مناسبات تجاری کشورها با یکدیگر خواهد شد و آثار سیاسی و امنیتی مثبتی را نیز به همراه خواهد داشت. تجربه همگرایی اقتصادی و تجاری در اروپا و جنوب شرق آسیا به روشنی گویای این امر است.

**ارتقا همکاری‌های ایران در حوزه انرژی؛** در شرایطی که ایران همچنان با تحریم‌های اقتصادی از سوی آمریکا و هم پیمانان آن روبه‌رو است، همکاری در حوزه انرژی با کشورهای منطقه اوراسیایی برای ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. از سوی دیگر، ایران نقش

کلیدی در شاهراه‌های موجود منطقه یعنی جاده ابریشم، راه آهن سراسری آسیا، ترانسیکا<sup>۱</sup> و کریدور شمال و جنوب دارد. اقتصاد ایران و کشورهای حوزه آسیای مرکزی و قفقاز از توان هم‌تکمیلی جدی برخوردارند.

ارتباطات تجاری و اقتصادی ایران در منطقه اوراسیایی و اشتراکات انرژی پایه با اقتصاد روسیه سبب می‌شود که جمهوری اسلامی الزامات اقتصادی بیشتری در جغرافیای اوراسیایی داشته باشد. در حقیقت ایران با یک منطقه تجاری مواجه خواهد بود که افزون بر حفظ استقلال سیاسی واحدهای عضو، یکپارچگی در حال پیشرفتی از نظر اقتصادی و تجاری دارد و انسجام بیشتری نیز کسب خواهد کرد. زیرساخت‌های انرژی ایران، می‌تواند بستر مناسبی برای انتقال انرژی اوراسیایی به آب‌های آزاد باشد. ایران می‌تواند زیرساخت‌های تولید نفت و گاز خود را بروز سازی کند تا از پهنه گسترده سیستم انتقال انرژی در کشور بهره برداری نوین داشته باشد.

**رونق کریدور بین‌المللی حمل و نقل شمال - جنوب؛ موقعیت ایران بین دو دریای خزر در شمال و خلیج فارس در جنوب و قرار گرفتن در موقعیت ترانزیتی شرق به غرب، می‌تواند مسیری مناسب برای ترانزیت کالاهای کشورهای عضو اتحادیه بوده و در رونق کریدور بین‌المللی حمل و نقل شمال- جنوب موثر باشد. ارمنستان تنها کشور عضو اتحادیه اوراسیایی است که با ایران مرز زمینی دارد. این عامل بسیار مهمی است که می‌توان از این فرصت استفاده شود و مسیر ارمنستان - ایران به‌عنوان یک جاده ترانزیتی برای انتقال کالاهای ایران به اتحادیه اوراسیایی که برای ایران اهمیت بسیاری دارد برای همگان معرفی شود. توافق‌هایی که اتحادیه اقتصادی اوراسیایی بر سر موضوعات حمل و نقل کرده نیز شبیه موضوعات انرژی است. فضای مشترک حمل و نقلی مدنظر این اتحادیه یک راه ابریشم منسجم است که می‌تواند میزان موفقیت خود را در آینده نشان دهد. فضای مشترک حمل و نقل در کنار سیاست‌های کشاورزی و همچنین صنعتی گسترده در این اتحادیه، نشان از الزام ایران به همکاری‌های فعال با اعضای اتحادیه با هدف تأثیر بر شکل‌گیری این فضاهای اشتراکی دارد (میرفخرایی، ۱۳۹۴: ۱۶۹).**

---

<sup>۱</sup>. (TRACECA Transport Corridor Europe Caucasus )

شبکه ریلی ایران به عنوان مهم‌ترین مسیر ارتباطی و ترانزیتی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیا در دو سوی خزر (خط ریلی قزاقستان- ترکمنستان ایران در شرق دریای خزر و خط ریلی ایران- آذربایجان- روسیه در غرب خزر و نگاه ملی و ویژه به تکمیل قطعه باقیمانده خط ریلی رشت- آستارا)، تجارت دریایی و ظرفیت‌های دریای خزر پس از امضای کنوانسیون رژیم حقوقی دریای خزر (با توجه به مرزهای آبی ایران با قزاقستان و روسیه در دریای خزر)، ظرفیت منطقه قفقاز شمالی روسیه به عنوان دروازه ورود ایران به اتحادیه اقتصادی اوراسیا از سمت منطقه قفقاز و ظرفیت مناطق آزاد تجاری ارس، ماکو، بندر انزلی و بندر امیرآباد با اجرای توافقنامه تجارت ترجیحی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا رونق خواهد گرفت.

از طرفی، موقعیت جغرافیایی ایران می‌تواند، اعضای اتحادیه اقتصادی اوراسیایی را به آب‌های گرم خلیج فارس و به منطقه خاورمیانه متصل کند. اگر شرایط زیرساخت‌های ترانزیتی ایران بهبود یابد می‌توان بر درآمدزایی از این طریق حساب ویژه‌ای باز کرد و از این لحاظ عضویت در این اتحادیه می‌تواند درآمد سرشاری را نصیب ایران کند.

**ارتقا همکاری‌های ایران با دیگر مناطق جهان؛** بند (ب و پ) ماده ۱۰۵ قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران بر ایجاد بسترها و شرایط سیاسی لازم برای تنوع‌بخشی و تقویت پیوندهای همه‌جانبه با کشورهای هدف در جهان به‌ویژه کشورهای منطقه، همسایگان و قدرت‌های نوظهور در چارچوب سیاست‌های کلی نظام و تقویت دیپلماسی اقتصادی با تمرکز بر ورود به بازارهای جهانی برای صادرات کالا و خدمات فنی و مهندسی، تأمین مالی و جذب سرمایه‌گذاری خارجی و دستیابی به فناوری‌های نوین و ایجاد زمینه‌های لازم برای حضور بخش غیردولتی در دیگر کشورهای منطقه و کشورهای جنوب غربی آسیا تأکید می‌کند (سازمان برنامه و بودجه کشور، ۱۳۹۶: ۱۷۲). بدین ترتیب بر اساس اسناد بالادستی ورود ایران به عرصه بین‌المللی به امری اجتناب ناپذیر تبدیل شده است و با تغییر ذهنیت‌های سنتی از مفهوم استقلال و تجارت باید زمینه حضور موثر کشور در عرصه تجارت آزاد بین‌المللی فراهم شود و همانطوری که قبلاً هم تأکید شد، همکاری تجاری ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی مقدمه‌ای و تمرینی برای عضویت کامل ایران در سازمان تجارت جهانی است.

هم اکنون، اگرچه تنها پنج کشور عضو این اتحادیه هستند، اما بیش از ۴۰ کشور و سازمان بین‌المللی از جمله چین، اندونزی، کره جنوبی، هند، مصر، صربستان و حتی برخی

کشورهای حوزه آمریکای لاتین برای فعالیت در چارچوب این اتحادیه اعلام آمادگی کرده‌اند (ایننانلو، ۱۳۹۸). همکاری استراتژیک روسیه و چین از پیوند میان ابتکار کمربند (جاده‌ای) و راه با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی گرفته تا توسعه سازمان همکاری شانگهای و تحکیم بریکس پلاس<sup>۱</sup> ظرفیت اقتصادی عظیمی در ثبات اقتصادی ایران دارد (پ اسکوبار، ۱۳۹۷). روابط سیاسی و اقتصادی با چین به ویژه در چارچوب ابتکار یک کمربند یک راه این کشور برای کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی به ویژه قزاقستان حیاتی است. روسیه و چین در فضای سیاسی هدف مشترک اصلاح نظام بین‌المللی با تغییر مرکز محوریت آن از غرب به شرق را دنبال می‌کنند (Hartwell and Miszerak, 2019).

همچنین ایران می‌تواند در شرایط کنونی با استفاده از فرصت‌ها و ظرفیت‌های ایجاد شده در پی پیوستن به موافقتنامه اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، مناسبات اقتصادی با کشورهای منطقه، تکمیل و توسعه زیرساخت‌ها و تسهیلات لازم به‌ویژه در زمینه حمل‌ونقل دریایی و ریلی را برقرار و توسعه دهد. تشکیل نخستین کارگروه ترانزیت و مبادله کالا میان ایران و اتحادیه اوراسیایی اخیراً در دستورکار دو طرف قرار گرفته است. تیگران سرکیسیان، رئیس هیات اتحادیه اقتصادی اوراسیایی خواهان تشکیل کارگروهی برای بهره‌مندی کشورهای عضو اوراسیایی از ظرفیت‌های ایران برای ترانزیت و مبادله کالا با هند، پاکستان و کشورهای جنوب شرق آسیا است. وی استفاده از ظرفیت‌های ایران در زمینه ترانزیت و استفاده از ظرفیت ایران برای مبادلات تجاری کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی با هند و پاکستان و جنوب شرق آسیا را بسیار حائز اهمیت می‌داند و آن را یکی از عوامل مهم توسعه تجارت اوراسیایی و به تبع آن همگرایی اقتصادی کشورهای منطقه و خارج دور ارزیابی می‌کند (ایننانلو، ۱۳۹۸).

### نتیجه‌گیری

با کنار گذاشتن شواهد ارائه شده در این مقاله می‌توان به این نتیجه رسید، اتحادیه اقتصادی اوراسیایی یک سازمان نوظهور در بین سازمان‌های منطقه‌ای و در حال تبدیل شدن به یکی از قطب‌های مهم اقتصادی و سیاسی جهان است. این اتحادیه یکی از مهم‌ترین

---

<sup>۱</sup>. BRICS PLUS

بلوک‌های اقتصادی در همسایگی ایران است که کشورهای عضو آن دارای نقاط مشترک فرهنگی، سیاسی و ژئوپلیتیک با کشورمان هستند. همکاری با این اتحادیه برای ایران مهم است زیرا در چارچوب استراتژی جمهوری اسلامی ایران مبنی بر تقویت همکاری با کشورهای همسایه قابل تفسیر بوده و از ظرفیت ایجاد قطبی قدرتمند در مقابل گروه بندی‌های رقیب برخوردار است. یکی از راه‌های گسترش همکاری‌های تجاری و اقتصادی دو جانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی، انعقاد موافقتنامه‌های ترجیحی و تجارت آزاد با کشورها است. از این منظر، جمهوری اسلامی ایران نیاز دارد با عقد توافق‌های تجاری به فراهم‌سازی زمینه لازم برای مشارکت بنگاه‌های اقتصادی ایرانی، مینه دسترسی تولیدکنندگان داخلی به بازارهای جدید را هموارتر کند.

توافقنامه موقت تجارت آزاد با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، اولین اقدام جدی کشورمان جهت همگرایی منطقه‌ای با یک بلوک اقتصادی منطقه‌ای است و کامل‌ترین و مفصل‌ترین موافقتنامه تجاری ایران محسوب می‌شود. این موافقتنامه از تاریخ ۵ آبان ماه ۱۳۹۸ عملاً وارد مرحله اجرایی شده و انتظار می‌رود که یک سال بعد از اجرایی شدن آن و دوره گذار تطابق ساختار و استانداردها، مذاکرات برای تداوم همکاری و تبدیل آن به موافقتنامه تجارت آزاد و تمام عیار با اتحادیه اقتصادی اوراسیا آغاز شود. پاسخ به پرسش اصلی مقاله مبنی بر اینکه همگرایی جمهوری اسلامی ایران با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی چه فرصت‌های اقتصادی را برای کشورمان ایجاد خواهد کرد، نیازمند تامل بیشتر بر نکات زیر است:

- شناخت صحیح از اتحادیه اقتصادی اوراسیا و توافقنامه منعقد شده بسیار ضرورت دارد و نباید برداشت‌های نادرست و غیرواقع بینانه‌ای که در رابطه با سازمان همکاری شانگهای نظیر ورشو جدید و ناتوی شرق در کشورمان ایجاد شد در رابطه با اتحادیه اقتصادی اوراسیا تکرار شود. طرح موضوع نادرست عضویت ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیا که از سوی برخی از مسئولین، کارشناسان و رسانه‌ها مطرح می‌شود در همین راستا، شایان توجه است؛ چرا که ایران تنها یک موافقتنامه تجارت ترجیحی و موقت به مدت سه سال با اتحادیه امضاء کرده است که در صورت اجرای متقابل تعهدات قابل تبدیل به توافقنامه تجارت آزاد است. لذا شناخت صحیح و انتقال‌رسانی درست و واقع‌بینانه از توافقنامه منعقد شده، نخستین نکته‌ای است که باید به آن توجه کرد.

- امضای موافقت‌نامه تعرفه ترجیحی و ایجاد منطقه آزاد تجاری میان ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی نه تنها می‌تواند به توسعه روابط اقتصادی ایران و اتحادیه اوراسیایی منجر شود، بلکه می‌تواند به قطب منطقه‌ای ایران کمک کرده و کریدور شمال-جنوب را تقویت کند. ایران به جهت قرار گرفتن دو دریای خزر در شمال و خلیج فارس در جنوب و قرار گرفتن در موقعیت ترانزیتی شرق به غرب، می‌تواند مسیری مناسب برای ترانزیت کالای کشورهای عضو اتحادیه اوراسیایی باشد و به عنوان هاب منطقه‌ای مطرح شود.

- برخورداری ایران از ذخایر غنی نفتی و گازی و توانمندی‌های فنی مهندسی، صنایع گوناگون و معادن و نفوذ فوق‌العاده در منطقه به عنوان یک عامل "ثبات‌زا" و ایجاد هاب اقتصادی منطقه می‌تواند، شریک فوق‌العاده‌ای برای منطقه اوراسیایی باشد.

- همگرایی جمهوری اسلامی ایران در «اتحادیه اقتصادی اوراسیایی» در شرایطی که ایالات متحده آمریکا محدودیت‌های یک‌جانبه بسیاری علیه ایران اعمال کرده که منجر به کاهش صادرات نفت ایران شده، می‌تواند برای کشورمان در حوزه تعاملات اقتصادی فرصت حائز اهمیتی را به وجود آورد.

- هرچند امضای قرارداد تجارت آزاد با اتحادیه اقتصادی منطقه‌ای منافع متقابل در بر دارد ولی استفاده حداکثری از این منافع به میزان ظرفیت سازی‌ها، بستر سازی‌ها و ایجاد زمینه از سوی ایران بستگی دارد. همچنین نیازمند توجه به جمیع جوانب موضوع، سیاستگذاری‌های مناسب توأم با افزایش همکاری‌های بین وزارتخانه‌ای و آماده‌سازی ظرفیت اقتصاد داخلی و انجام برخی اصلاحات اقتصادی است. هر چقدر توجه به جوانب فوق‌الذکر بیشتر باشد، طبیعتاً استفاده از ظرفیت اتحادیه اقتصادی اوراسیایی نیز بیشتر میسر خواهد شد. لذا باید به‌دنبال تکمیل چرخه زیرساختی (شبکه تولید صادرات محور، شبکه تأمین کالا، شبکه تکمیل زیر ساخت حمل و نقلی و شبکه مدیریت صادرات) بود و از این طریق به تسهیل و روان‌سازی تجارت با کشورهای منطقه مبادرت کرد. در این صورت تجارت آزاد بین ایران و اوراسیا می‌تواند نتایج بهتر و حداکثری را به ارمغان آورد.

- ایران ملزم است تا برای گسترش برنامه‌های همکاری جویانه با اقتصاد اوراسیا به سوی هماهنگ سازی ساختارهای اقتصادی خود با الگوهای اقتصادی رایج در دنیا بپردازد. یکی از اهداف مهم موافقت‌نامه‌های تجاری، ایجاد تسهیلات و حذف قوانین دست و پاگیر برای تجار و سرمایه‌گذاران و از بین بردن موانع و تعرفه‌های گمرکی و همچنین به هم پیوستن اقتصاد

ایران به اوراسیایی است. این رویه در آینده می‌تواند با ادغام اقتصاد کشورهای دیگر توسعه پیدا کند و حتی همانند عملکرد اتحادیه اروپا، دارای واحد پول مشترک و همسویی سیاست‌ها در حوزه‌های پولی - مالی و بانکی شود. در نتیجه، چشم‌انداز نهایی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، افزایش تعاملات تجاری کشورهای حاضر در این اتحادیه و همگرایی ادغام اقتصادی تا سطح ایجاد واحد پولی مشترک و اتخاذ سیاست‌های یکسان در حوزه تجارت بین‌الملل و خارجی خواهد بود. بخش خصوصی هماهنگ با خواست‌های رقابت‌جویانه دولت می‌تواند، آستانه ورود ایران به همکاری‌های اقتصادی با اعضای اتحادیه را هموارتر سازد. البته دولت می‌تواند، بخش خصوصی را با منطق متعارض حاکم بر تحولات ژئواکونومیک اوراسیا آشنا سازد. شناخت سنجیده از میزان پذیرش شرکت‌های خصوصی ایرانی در منطقه اوراسیا، سبب می‌شود تا میزان حمایت‌های دولت از بخش خصوصی نیز تعریف شود. برای ورود به بازار ۷۵۰ میلیارد دلاری باید بازنگری وسیع در مورد استاندارد کالاهای داخلی در اولویت قرار گیرد زیرا با استانداردهای جهانی و منطقه‌ای فاصله زیادی دارد. بنابراین حضور ایران در بازار بزرگ اوراسیایی توأم با الزاماتی است تا بخش خصوصی بتواند حضور گسترده‌تری داشته باشد. از جمله این موارد ایجاد خطوط اعتباری، افزایش پوشش بیمه‌ای و سرمایه صندوق ضمانت صادرات است که باید مورد توجه سیاستگذاران قرار گیرد. در این چارچوب لزوم ترسیم تصویر روشن از نوع و حجم صادرات و واردات با کشورهای عضو اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، ترسیم سازوکارهای عملیاتی دقیق به‌منظور رونق تولید و افزایش صادرات می‌تواند مورد تأکید دولت جمهوری اسلامی ایران قرار گیرد. بنا بر نظریه ژئواکونومی، پس از تشکیل اتحادیه اقتصادی اوراسیایی ایران الزامات اقتصادی جدیدی پیش روی دارد که بدون توجه به آنها توان رقابت‌های ژئوپلیتیک خود را در ماهیت نوین اقتصادی از دست خواهد داد.



## منابع و مأخذ

- اسکوبار، پپ (۱۳۹۷)، "جنگ اقتصادی علیه ایران یا علیه ادغام اوراسیایی"؟، *تارنمای خبری فراتاب*، ترجمه انسیه اعتمادی‌نیا، تاریخ دسترسی: ۵ شهریورماه ۹۷، قابل دسترسی در:  
<http://www.faratab.com/news/8905/>
- اردکانیان، رضا (۱۳۹۸)، "اتحادیه اقتصادی اوراسیا؛ ابزاری برای توسعه همگرایی منطقه ای"، *روزنامه ایران*، تاریخ دسترسی: ۹ آبان ماه ۱۳۹۸، قابل دسترسی در:  
<https://www.magiran.com/article/3971232>
- امید، علی و ارسلانی، عابد (۱۳۸۸)، "درس های همگرایی اتحادیه اروپا برای اکو"، *برنامه و بودجه*، شماره ۱۰۹.
- اینانلو، اطهر (۱۳۹۸)، "پیوستن به اتحادیه اوراسیایی؛ دروازه جدیدی برای اقتصاد ایران"، *ایرنا*، تاریخ دسترسی: ۱۹ مهر ماه ۱۳۹۸، قابل دسترسی در:  
<https://www.Irna.ir/news/83495929/>
- برزگر، کیهان (۱۳۸۸)، "منطقه گرایی در سیاست خارجی ایران"، *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، سال دوم، شماره ۵.
- برزگر، کیهان (۱۳۹۷)، "راهبرد سیاست خارجی ایران در توازن قوای منطقه ای"، *فصلنامه مطالعات راهبردی*، سال بیست و یکم، شماره ۴.
- برزگر، کیهان (۱۳۸۸)، "منطقه گرایی در سیاست خارجی ایران"، *فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی*، سال دوم، شماره ۵.
- بهمن، شعیب (۱۳۹۸)، "لزوم ادغام و همگرایی اقتصادی در اتحادیه اوراسیایی"، *باشگاه خبرنگاران جوان*، تاریخ دسترسی: ۱۷ مهرماه ۱۳۹۸، قابل دسترسی در:  
<https://www.yjc.ir/fa/news/7089526/>
- روحی دهبینه، مجید (۱۳۹۳)، "مفهوم سازی همگرایی و منطقه گرایی در روابط بین الملل از منظر سازه انگاری (مطالعه موردی: اتحادیه اروپا)"، *فصلنامه پژوهش های روابط بین الملل*، دوره ۴، شماره ۱۳.
- رضانی، احمد و حسین معین آبادی بیدگلی (۱۳۹۸)، "اقتصاد سیاسی همگرایی منطقه ای آسه آن"، *دو فصلنامه مطالعات اقتصاد سیاسی بین الملل*، دوره دوم، شماره ۲.
- زارعی، بهادر؛ دلشاد زاد، جلیل؛ موسوی شهیدی، سید مهدی و علوی سید محمود (۱۳۹۴)، "منطقه گرایی و چالش های آن در روابط خارجی جمهوری اسلامی ایران"، *فصلنامه پژوهش های جغرافیایی انسانی*، دوره ۴۷.

- زارعی، غفار و اسماعیل عباسی (۱۳۹۷)، "اتحادیه اقتصادی اوراسیایی در چشم انداز روسی"، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۱۰۴.
- سازمان برنامه و بودجه کشور (۱۳۹۶)، قانون برنامه پنج ساله ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور. چاپ اول. تهران: سازمان برنامه و بودجه کشور، مرکز اسناد، مدارک و انتشارات.
- سازمان توسعه تجارت ایران (۱۳۹۷)، "اجرائی شدن موافقتنامه تجاری بین جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیا"، تاریخ دسترسی: ۳۰ شهریورماه ۱۳۹۸، قابل دسترسی در: <http://www.tpo.ir/index.aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=701&newsview=8390>.
- سازمان توسعه تجارت ایران (۱۳۹۸)، "اجرائی شدن موافقتنامه تجاری بین جمهوری اسلامی ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی در آبان ماه سالجاری"، تاریخ دسترسی: اول آذر ماه ۱۳۹۸، قابل دسترسی در: <http://www.tpo.ir/index.%20aspx?fkeyid=&siteid=1&pageid=701&newsview=8390>.
- سلیمان پور هادی و دامن پاک جامی، مرتضی (۱۳۸۷)، "نقش چندجانبه گرایی و ترتیب های تجاری منطقه‌ای در پیشبرد دیپلماسی اقتصادی جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه مطالعات اوراسیایی مرکزی، سال دوم، شماره ۳.
- سریع القلم، محمود (۱۳۷۹)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: بازبینی نظری و پارادایم ائتلاف، تهران، مرکز تحقیقات استراتژیک.
- سند نهایی چشم انداز بیست ساله جمهوری اسلامی ایران، تاریخ دسترسی: ششم مردادماه ۱۳۹۸، قابل دسترسی در: <https://vpb.um.ac.ir/images/192/stories/asnad-faradasti/sanad20.pdf>
- فرزاد نعمتی (۱۳۹۴)، "مبانی نظری همگرایی منطقه‌ای"، پایگاه بصیریت، تاریخ دسترسی: ۹ تیرماه ۱۳۹۸، قابل دسترسی در: <https://basirat.ir/fa/news/275517>.
- گام جدید در همگرایی اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و ابتکار کمربند و جاده (۱۳۹۷)، خبرگزاری تسنیم، ۹ تیر ماه.
- میرزاخانی، داوود (۱۳۹۸)، "اهمیت موافقتنامه تجاری ایران با اتحادیه اوراسیایی"، گفت‌وگو دستیار وزیر نیرو در کمیسیون همکاری‌های ایران و روسیه، پایگاه اطلاع رسانی وزارت نیرو، تاریخ دسترسی: سوم آذرماه ۱۳۹۸، قابل دسترسی در: <http://news.moe.gov.ir/Detail?anwid=76781>.

- میرفخرایی، سید حسن (۱۳۹۴)، "اتحادیه اقتصادی اوراسیا و الزامات ژئواکونومیک آن برای ایران"، فصلنامه مطالعات روابط بین‌الملل، شماره ۳۲.
- نوروزیه، محمود (۱۳۹۸)، "آغاز تجارت آزاد ایران و اوراسیایی، توسعه / ایرانی"، روزنامه شماره ۳۲۷، تاریخ دسترسی: ۲۱ شهریورماه ۱۳۹۸، قابل دسترسی در:  
<https://www.toseeirani.ir/fa/tiny/news-10961>.
- نیاکوئی، سید امیر و عسگریان، محسن (۱۳۹۴)، "سند چشم انداز ۲۰ ساله، رقبای منطقه‌ای و ضرورت منطقه گرایی در سیاست خارجی ایران" (تحلیل وضعیت پیشرو و چشم انداز مطلوب)، فصلنامه پژوهش‌های روابط بین‌الملل، شماره ۱۷.
- واعظی، محمود؛ جنتی، علی و کرباسیان، مسعود (۱۳۹۳)، راهبرد سیاست خارجی برای ارتقای جایگاه اقتصادی جمهوری اسلامی ایران در شرایط جدید بین‌المللی، تهران: اتاق بازرگانی، صنایع، معادن و کشاورزی تهران.

- Baslar, Kemal (2016), "The Commonwealth of Independent States: Decayed within a Decade", Available at: <http://www.politics.ankara.edu.tr/kemal-baslar.pdf>, Accessed on: 12/December/2019.
- EEC (2016), "About the Eurasian Economic Commission", *Eurasian Economic Council*, Available at: <http://www.Eurasiancommission.org/en/Pages/ses.aspx>, Accessed on: 8 October 2019.
- EEC (14 May 2018), "Moldova Granted Observer State Status at the EAEU", *Eurasian Economic Council*, Available at: <http://www.eurasiancommission.org/en/nae/news/Pages/14-05-2018-3.aspx>, Accessed on: 21 October 2019.
- EurAsEC Today Annual Report (2011), "Eurasian Economic Community, Integration Committee Secretariat", Moscow 2011.
- EEC (2019), "The Eurasian Economic Union the Republic Armenia, the Republic of Belarus, The Republic of Kazakhstan and The Russian Federation", Available at: <http://www.eurasiancommission.org/en/Pages/ses.aspx>, Accessed on: 27 October 2019.
- EEU (2016), "The Eurasian Economic Commission", Available at: <http://www.eaeunion.org>, Accessed on: 27 October 2019.
- Hartwell, C. & Miszerak, M (2019), Available at: <https://www.ft.com/content/8402741a-2319-11e9-8ce6-5db4543da632>, Accessed on: 21 December 2019.

-IFCG Encyclopedia(2010), “Customs Union of Russia, Belarus and Kazakhstan”, Available at: <http://www.ifcg.ru/en/information/customs-union.html>, Accessed on: 12/july /2019.

-Iran's Non-Oil Trade with EEU Rises 52% to \$1. 1b in 7 Months(2018), *Financial Tribune*, November 28, Available at:

<https://financialtribune.com/articles/domestic-economy/95309/irans-non-oil-trade-with-eeu-rises-52-to-11b-in-7-months>, Accessed on: 3 December 2019.

-Kenton, W(2018), “Eurasian Economic Union” (EAEU), available at: <https://www.investopedia.com/terms/e/eurasian-economic-union-eeu.asp>, Accessed on: 21 November 2019.

-Molchanov, M.A(2016), “Eurasian Regionalisms and Russian Foreign Policy”, New York: Routledge.

-Mostafa, G. & Mahmood, M(2018), “Eurasian Economic Union: Evolution, Challenges and Possible Future Directions”, *Journal of Eurasian Studies*, Vol. 9, Issue 2, July, Pages 163-172, Available at: <http://www.eaeunion.org/?lang=en#about>, Accessed on: 3 December 2019.

-RT(2016) , “Russia-Led EEU & Israel may Ink Free ‘Trade Pact in 2017”, Available at: <https://www.rtl.com/business/364530-eeu-israel-deal-talks>, Accessed on: 21 November 2019.

-Scobar, Pepe (2018), “Economic War on Iran is War on Eurasia Integration”, *global research*, Available at:

<https://www.globalresearch.ca/economic-war-on-iran-is-war-on-eurasia-integration/5652179>, Accessed on: 29/December /2019.

-“The Eurasian Economic Union: Power, Politics and Trade(2016), *International Crisis Group*”, Available at: <https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/central-asia>, Accessed on: 26 November 2019.

-Vinokurov, V(2017), “Eurasian Economic Union: Current State and Preliminary results”, *Russian Journal of Economics*, Vol. 3, Issue 1, March, Pages 54-70, available at :<https://doi.org/10.1016/j.ruje.2017.02.004>, Accessed on: 26 October 2019.

– Официальный сайт Евразийский Экономического Союза(24\04\2018), (Futsal' Nyysayt Yevraziyskiy Ekonomicheskogo Soyuz (24\04\2018).

– Официальный сайт Евразийский Экономического Союза(24\04\20, (Ofitsal'Nyysayt Yevraziyskiy Ekonomicheskogo Soyuz (24\04\2018).